

R E C E N Z J E

Иван А. Есаулов: *Пасхальность русской словесности*. Москва: Кругъ 2004, 560 с.

Труды проф. Ивана Андреевича Есаулова стали привлекать к себе внимание с момента появления в печати книги *Категория соборности в русской литературе* (изд. Петрозаводского университета 1995 г.), где автор, рассматривая русскую литературу в контексте христианской традиции, плодотворно использовал, казалось бы, сугубо богословское понятие. По его убеждению, одной из актуальнейших проблем современного теоретического литературоведения является осознание христианского (а именно — православного) подтекста русской литературы как особого предмета изучения. Этот подтекст существует не в «малом времени» настоящего и не в абстрактном «большом времени», уводящем к мифу, а в некоем ином — третьем — измерении, требующем для себя особого научного инструментария. Соборность как принципиально значимая православная традиция, уходящая в «корневую систему» русского бытия, наиболее глубоко проявляющаяся в подтексте русской литературы, и оказалась центральным звеном новаторских методологических поисков (инструментария) автора. В книге по-новому были осмыслены произведения древнерусской словесности — *Слово о Законе и Благодати*, *Слово о полку Игореве*; крупнейшие литературные явления XIX века — *Капитанская дочка* Пушкина, *Миргород*, *Мертвые души* Гоголя, *Война и мир* Толстого, *Братья Карамазовы* Достоевского, *Господа Головлевы* Салтыкова-Щедрина, рассказы Чехова; а также литература XX века — очерки и рассказы *Конармии* Бабеля, роман *Прокляты и убиты* Астафьева, произведения Шмелева и Набокова. Уже в 1995 г. стало очевидным, что в современном русском литературоведении появился ученый с цельным и оригинальным взглядом на характер развития многовекового русского литературного процесса, согласно которому русская литература глубоко связана с православием.

В новейшей монографии Есаулова *Пасхальность русской словесности* продолжены и развиты методологические установки ученого на соотнесение искусства и религии, литературы и православия. И если в предыдущей книге *Соборность* понималась автором как одно из важнейших свойств православного пасхального архетипа, то в новом исследовании непосредственно представлен теоретический и практический анализ самого архетипа. Ученый исследует очень сложные и деликатные проблемы, посвященные характеру и специфике тонкого взаимодействия духовной и светской сфер русской культуры. При этом творческие усилия автора направлены на решение в первую очередь литературно-теоретических и общефилософских проблем, связанных 1) с определением пасхальности и выявлением собственно пасхального начала в литературных мотивах, сюжетах, жанрах; 2) с обоснованием особенностей революционно-демократической мифологии русской литературы; 3) с рассмотрением иконичности, восходящей к Первообразу Творца, а также 4) с соотношением юродства и шутовства в литературе.

Основные понятия книги — это «пасха» и «пасхальность». Известно, что в русской православной традиции Пасха является главным религиозным праздником, и Пасхальное спасение прямо указывает на *небесное* воздаяние, в западном же христианстве акцент сделан на *рождество* Христа, дающее надежду на преображение земного мира. Оппозиция

пасхальность/рождество, обусловленная историческим развитием христианства, по-разному выражается в человеческой (восточной и западной) ментальности и культуре. Подчеркнута особая значимость пасхи для восточной церкви, где истинное ее значение — это спасение во Христе. Применительно к русской литературе пасха рассмотрена автором в качестве мотива, жанрового признака, а главное — ведущей доминанты, определяющей сознание православного человека; в пасхальности он видит проявление «культурного бессознательного» как выражения субстанционального свойства национальной духовности. Пасхальность «проявляет себя главенством сверхзаконной небесной Благодати над земным Законом; иконичности над иллюзионизмом; на “неофициальном” уровне культуры — доминированием юродства над шутовством; святости как ориентира жизни над “нормой”...» (с. 22). По мнению Есаулова, «*нерв* отечественной словесности от изначальных времен до наших дней» — «не законническое осуждение грехов ближнего, а надежда на благодатное и милостивое спасение его» (с. 47).

Считая *пасхальность* важнейшим конституирующим фактором русской культуры, автор убежден, что «границу между светским и духовным следует понимать не только как разделяющую, но и соединяющую эти сферы в единстве отечественной национальной культуры как таковой: именно в последнем случае только и можно говорить о *русской православной культуре*. Такая установка [...] является наиболее перспективной для исследователя русской словесности» (с. 549).

Конечно, категории, которыми широко и свободно оперирует исследователь, не являются литературоведческими, но они открывают новые стороны литературы, следовательно, их использование обусловлено и оправдано.

Особо обратим внимание на то, что в книге на основе новых понятий и категорий представлен анализ конкретных произведений Пушкина и драмы Островского (*Гроза*); *Ревизора* и *Выбранных мест из переписки с друзьями* Гоголя; романов *Преступление и наказание*, *Идиот* Достоевского; рассмотрена мистика позднего Блока (в частности, дан анализ поэмы *Двенадцать*); ранние произведения Горького и его повесть *Мать*; раннее творчество Есенина и его поэма *Черный человек*; проанализированы *Одесские рассказы* Бабеля; произведения Платонова; роман *Доктор Живаго* Пастернака.

Если анализ произведений русской классики демонстрирует зоркость и концептуальность исследователя (его суждения и интерпретации убедительны и действительно расширяют и даже изменяют некоторые сложившиеся представления), то характеристики писательских судеб начала XX в. и некоторых произведений советского периода, мягко сказать, настораживают, а порой и просто удручают. В частности, это касается Блока, Бабеля, Платонова.

В целом же книга проф. Есаулова является, с одной стороны, бесспорным вкладом в развитие современной русской историко-литературной науки, стремящейся осмыслить сложнейшие процессы взаимодействия религии и литературы, а с другой, знакомит читателя с яркой индивидуальностью самого исследователя, не пожелавшего скрывать свои убеждения, симпатии и антипатии за традиционной академической безликостью. В этих своих качествах, мне кажется, рецензируемое сочинение будет полезно в первую очередь русистам — преподавателям, учителям, студентам, а также всем, интересующимся новым словом в русской науке о литературе.

Ludmila Łuciewicz

Галина Нефагина: *Искусство борьбы с ложью: стратегия жизни и творчества Юрия Дружников. Монография.*
Минск: Белпринт 2006, 287 с.

Polska jest krajem, w którym Jurij Drużnikow zyskał wśród badaczy literatury popularność nieporównywalną chyba z żadnym pisarzem rosyjskim swojego pokolenia — przerażającą zainteresowanie jego twórczością nawet w Rosji, nie mówiąc już o Zachodzie czy Ameryce, choć przecież i tam nie mało

o nim napisano. Co więcej, w polskich przekładach opublikowano większość z tego, co napisał. Bez specjalnej kweryndy wymienię *Rosyjskie mity*, *Anioły na ostrzu igielnym*, *Tango z prezydentem*, *Wizę do przedwczoraj*, *Postrzępiony żagiel miłości* (tak zatytułowano po polsku jego powieść *Суперженщина*). A w zasobach Biblioteki Narodowej znalazłem także jedną z jego wczesnych książek dla młodzieży *Odpućnyk z pasją*. Właściwie spośród prac literackich Drużnikowa nie wydano w Polsce tylko *Więźnia Rosji* — obszernej trylogii biograficznej o Puszkynie. Prawdę mówiąc, nie potrafię sobie wytłumaczyć tak wielkiej uwagi Polaków dla Drużnikowa, bo o ile konwencja jego powieści i eseistyki mogłaby znaleźć uznanie u polskich czytelników jako bliska naszemu poczuciu humoru i zdystansowanej refleksji wobec narodowych świętości, o tyle same te utwory nie dają jakichś szczególnie odmiennych od utworów wielu innych pisarzy szans badawczych historykom literatury i interpretatorom. Tak naprawdę, organizację konferencji, których głównym bohaterem był Jurij Drużnikow, wydawanie książek zbiorowych o jego twórczości i jej kontekstach, powstanie monografii z udziałem jednej z polskich badaczek i licznych rozproszonych prac pomniejszych (w tym jednak tekstu tej miary, co wstęp Alicji Wołodźko do sześciotomowego zbioru utworów Drużnikowa wydanego w Stanach Zjednoczonych) kładę na karb osobistych dobrych kontaktów wielu polskich rusycystów z pisarzem, który — jak wiemy — przywiązuje ogromną wagę do popularyzowania swojej twórczości i wielu z nas chętnie wyposaży w niezbędne materiały do studiów nad jego eseistyką i beletrystyką. Sam też w znacznej mierze jestem wdzięcznym beneficjentem tych jego działań, za co i tą drogą chciałbym złożyć mu dziękczynienie.

Osobisty urok autora to jednak tylko niewielki dodatek (choć egzystencjalnie najbardziej ważki) do tego, co napisał. Chociaż w wielu elementach swojej biografii bliski był innym rosyjskim emigrantom, to jednak pewne cechy jego konstytucji mentalnej i artystycznej wyraźnie odróżniają go do innych twórców. To banał, ale rzeczywistość specyficzne obrazoburstwo Drużnikowa i jego wyraźny dystans wobec najnowszych przemian w Rosji, ale także wobec kraju swojej emigracji, Stanów Zjednoczonych, jednakowoż zjadliwa ironia w stosunku do absurdów niejednokrotnie łączących oba imperia wskazują na szczególnie miejsce tego pisarza w kręgu „szestidiesiatników”, do których go pewni krytycy zaliczają, a co budzi jego wyraźny sprzeciw. Ale też w kręgu emigrantów, którzy na różne sposoby zaświadczały o swoim resentymentem wobec porzuconej dobrowolnie czy pod przymusem ojczyzny. Nie znaczy to bynajmniej, że Drużnikow jest od takiego resentymentu wolny, jednak — jeśli się nad tym głębiej zastanowić — okazuje się, że jego resentyment manifestuje się tak naprawdę w utworach przedemigracyjnych i — jako przejaw buntu i walki z systemem — stanowi raczej przejaw odwagi niż rewanżu. Mam tu na myśli głównie *Anioły na ostrzu igielnym*, które spotkał los niesprawiedliwy, gdyż fakt, że nie udało się tej powieści opublikować przed przemianami ustrojowymi w Rosji, odebrał jej w znacznym stopniu możliwość godnego odczytania jako aktu niezawisłości i buntu. Z tej perspektywy — jako utwór diagnozujący rzeczywistość od środka — jest to książka ogromnej wagi. Kiedy jednak czytać ją dziś, wydaje się właśnie w znacznym stopniu nasycona resentymentem i potrzebą manifestacyjnego odrzucania i demaskowania systemu. Ów patos polityczny, wyraźne ideologiczne napięcie tego utworu czyni z niego w znacznym stopniu powieść z tezą, dzieło podejmujące walkę z partykularnym złem, co odbiera *Aniolom...* znaczną część wartości, który bylibyśmy skłonni przyznawać utworom o znaczeniach ponadczasowych, uniwersalnych. Chociaż myślę, że taka ocena tej powieści jest nieco przesadzona i trochę niesprawiedliwa, jeśli wziąć pod uwagę przeprowadzone w niej historyczne analogie i wynikające z nich wnioski ogólniejszej natury.

Nie tu jednak miejsce na obszerny komentarz do dzieła Jurija Drużnikowa. Myśli te nasuwają mi się jednak po lekturze monografii Galiny Niefaginej, profesora uniwersytetu w Mińsku, która poświęciła Drużnikowowi dość obszerną książkę. Jej lektura pozostawiła we mnie pewien niedosyt, a może nawet sprowokowała do rodzaju sprzeciwu. Niefagina konstruuje bowiem swoją pracę w duchu dość klasycznego rosyjskiego literaturoznawstwa, opisując „życie i twórczość” pisarza. Pierwsza część monografii, zatytułowana *Portret na tle przemian*, nie budzi mojego zasadniczego protestu. Niefagina bardzo umiejętnie łączy tu elementy osobistej (nie pisarskiej) biografii Drużnikowa z najróżniejszymi kontekstami — politycznym, społecznym i głównie historycznoliterackim. Kształtowanie się osobowości pisarza wiąże z okresem odwilży i ówczesnych przemian społecznych i literackich, pokazuje jego związki z kształtującymi się wówczas nurtami literackimi. Umiejętnie opisuje narastanie w jego światopoglądzie protestu przeciwko

systemowi sowieckiemu, pokazuje go w kontekście ruchu samizdatowego i dysydenckiego. Ta część pracy jest instruktywna i bardzo udana, choć zastanawiam się, do kogo była adresowana. Wygląda na to, że autorka zwraca się przede wszystkim do czytelnika nieprofesjonalnego: studenta czy adepta literaturoznawstwa, którego wiedza o epoce i jej realiach jest dość skromna: z perspektywy historyka literatury rosyjskiej jest to bowiem tekst informacyjny w znacznym stopniu redundantny. Ale przecież heurystycznie bardzo skuteczny. Zdarzają się jednak także autorce pewne lapsusy czy egzegeracje, które uznać należy za rezultat dość częstego u badaczy przywiązania do obiektu swych studiów. Mnie rozbawił passus o nieszczęśliwym młodym Drużnikowie, który w czasie studiów w Rydze (a jest to pierwsza połowa lat 50.), aby mieć się z czego utrzymać, musiał dorabiać korepetycjami i statystować w teatrze (s. 28). Podczas moich studiów w pierwszej połowie lat 70., i to w Polsce, taki nieszczęśliwy los byłibyśmy skłonni uznać za szczyt luksusu.

Druga część monografii Galiny Niefaginy poświęcona jest kolejno wszystkim utworom Drużnikowa — z pominięciem wczesnych tekstów dla dzieci i młodzieży. Nie mogę uznać tych opisów za przesadnie udane. Niefagina jest w nich dość schematyczna, hołduje regułom, które dziś uznalibyśmy raczej za dość konserwatywne, jeśli nie przestarzałe. W opisie niemal każdego utworu odwołuje się do kategorii, które dla zrozumienia istoty ich konstrukcji, semantyki i zaplecza myślowego są raczej nieprzydatne. Niezwykle ważne jest dla niej (da się to zrozumieć jako przywiązanie do pewnego rosyjskiego stylu literaturoznawczego) nieustanne przekonywanie o realistyczności dzieł Drużnikowa; bardzo dużo miejsca poświęca kategoriom gatunkowym, a rozważania te nieuchronnie doprowadzają do wniosku, że powieść jest gatunkiem otwartym i że każdy z utworów Drużnikowa da się odnieść do różnych odmian gatunkowych; nuży czytelnika dość prostymi a rozległymi charakterystykami poszczególnych bohaterów (szczególnie uciążliwe jest to przy opisie *Aniolów na ostrze igielnym*); zdarza się jej sporo sformułowań nadmiernie oczywistych i nieco zabarwionych tonem marnej rosyjskiej krytyki literackiej (por.: „Несомненным достоинством романа Ю. Дружникова являются психологически достоверные, тщательно выписанные характеры советских людей, живущих в условиях угнетающей личность авторитарной системы” (s. 186); „В романе невозможно разделение персонажей на главных и второстепенных, эпизодических. Каждый оказывается важен в описании деятельности идеологического печатного органа, в создании достоверной картины ежедневного существования советского человека” (tamże). Czasami wywód autorki prowadzi daleko poza tekstową rzeczywistość. Traktuje ona bowiem tekst Drużnikowa jako rodzaj paraboli, która mówi obiektywną prawdę o rzeczywistości realnej. Komentując pewne cechy świata powieści Drużnikowa, pisze na przykład o świecie, o codzienności, w której żyje sama: „[...] еще существуют гены рабства и страха, вырождение которых чрезвычайно медленный процесс, не на одно-два поколения, еще живут режимы, где каждое слово изучается под лупой идеологической правотности, а официальные СМИ продолжают использовать приемы мифотворчества и зомбирования, раскрытые в ‘Ангелах’” (s. 203).

Nie mogę jednak powiedzieć, że nie warto tej książki przeczytać, albo nawet przestudiować. Autorka traktuje bowiem swoje zadanie poważnie i jej wykład jest materiałowo kompetentny, a sugestie interpretacyjne często celne i głębokie. Wystarczy tu wspomnieć o uwagach dotyczących absurdu jako zasady budowania świata w wielu utworach Drużnikowa, o paralelizmie jako podstawowym chwycie konstrukcyjnym *Więźnia Rosji*, o regułach konstruowania mikropowieści pisarza, o grze jako jednym z naczelnych chwytów semantyczno-konstrukcyjnych jego utworów.

Jedno jest pewne, Niefagina podejmuje trud pewnego rzeczowego odmitologizowania Drużnikowa, który w monografii Loli Zwonariowej i Wiesławy Olbrych (*Состоявшийся вне тусовки: творчество и судьба писателя Юрия Дружникова*. Moskwa: Moskwa: Academia 2001) potraktowany został z ogromną przesadą jako jeden z najwybitniejszych i najważniejszych pisarzy rosyjskich ostatniego półwiecza. Niefagina jest dużo bardziej zdystansowana, znacznie bardziej obiektywna i jej monografia bez wątplenia stanowi ważny fundament dla przyszłych badań nad dziełem i myślą jednego z największych obrazoburców, demaskujących imperialną mitologię Rosji i Związku Radzieckiego.

Piotr Fast

Dorota Chudyk: *Semantyka i łączliwość przysłówków gradualnych w języku rosyjskim w porównaniu z ekwiwalentami polskimi*. Rzeszów 2006, 256 s.

Monografię Doroty Chudyk *Semantyka i łączliwość przysłówków gradualnych w języku rosyjskim w porównaniu z ekwiwalentami polskimi* wydaną przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego należy przyjąć z uznaniem. Dotyczy ona językoznawstwa konfrontatywnego będącego jednym z intensywnie rozwijających się działów współczesnej lingwistyki, również w odniesieniu do języka rosyjskiego i polskiego.

Autorka podjęła się, jak czytamy na okładce książki, wykonania poważnego zadania badawczego. Postanowiła przeanalizować cały zakres łączliwości przysłówków gradualnych ze wszystkimi konotowanymi przez nie częściami mowy, czyli opracować temat nader obszerny materiałowo i problemowo. Jest to obszar zjawisk językowych i mownych, którego dotychczas nie objęto jeszcze badaniami konfrontatywnymi, w szczególności w odniesieniu do wymienionych języków. To głównie przesądza o aktualności książki i jej wymiernej wartości merytorycznej dla językoznawstwa.

Praca ma przejrzystą strukturę. Poza teoretycznym rozdziałem dotyczącym semantyczno-składniowej charakterystyki polskich i rosyjskich przysłówków gradualnych zawiera sześć rozdziałów poświęconych semantyce tych przysłówków i ich łączliwości z poszczególnymi częściami mowy (przymiotnikiem, przysłówkiem, rzeczownikiem, zaimkiem, liczebnikiem, czasownikiem) oraz zakończenie.

W części teoretycznej autorka wnikliwie omawia złożony problem gradacji w odniesieniu do przysłówków ze stanowiska semantyki i składni. Jest to starannie opracowany przegląd istotnych ustaleń poczynionych przez lingwistów i opublikowanych w literaturze przedmiotu na temat semantyki i łączliwości przysłówków gradualnych, najczęściej w odniesieniu do jednego z języków. Dlatego też niewątpliwa jest celowość kompleksowego, zwłaszcza konfrontatywnego zbadania i opisu tego problemu.

Ewidentne są walory rozdziałów empirycznych, weryfikujących rozważania teoretyczne (rozdz. 2–7, s. 32–234). Są one najcenniejsze dla celów dydaktycznych i translatorskich. Autorka przyjmuje, że przysłówki kwantyfikujące treść wyrazów określanych w dwukomponentowych związkach składniowych pozostają w stosunku do nich w związku przynależności i kształtują trzy kategorie ich znaczeń podstawowych: intensywności, dostateczności i kompletności. Kategoria intensywności obejmuje trzy stopnie gradacyjne: wysoki, przeciętny i niewysoki, kategoria dostateczności — nadmierny, wystarczający i niewystarczający, a kategoria kompletności — stopień pełny i niepełny.

Niezwykle interesująco przedstawia się rozdział drugi obejmujący najliczniejsze i najbardziej różnorodne semantycznie połączenia przysłówków gradualnych z przymiotnikowymi leksemami parametrycznymi (*очень молодой — bardzo młody; совсем легкий — zupełnie lekki; достаточно сильный — dość mocny*). Autorka skrupulatnie i wnikliwie analizuje parametry przestrzenne, czasowe, przestrzenno-czasowe, ilościowe, ilościowo-przestrzenne, ilościowo-czasowe, siłowe, sensualne i modalne. Niekwestionowaną zaletą tego opisu jest bogactwo ciekawych związków przysłówkowo-przymiotnikowych nierzadko sytuowanych w szerszych kontekstach pochodzących z rosyjskich tekstów literackich i ich przekładu na język polski. Pozwala to ujawnić zakres ekwiwalencji językowej oraz wskazać ważniejsze różnice w wyrażaniu stosunków gradacyjnych we współczesnym języku rosyjskim i polskim.

Rozdział trzeci dotyczy semantyki i łączliwości przysłówków gradualnych z innymi przysłówkami. Przysłówki gradualne, łącząc się z przysłówkami jakościowymi, stają się członami związku trójkomponentowego, uzupełniając znaczenie jakościowe charakterystyką kwantytatywną (*совсем близко — całkiem blisko; очень быстро — bardzo szybko*). Połączenia tego typu mają charakter fakultatywny.

W rozdziale czwartym przedstawiona została nietypowa łączliwość przysłówków gradualnych z rzeczownikiem. Określanie rzeczowników jako kategorii semantycznej przez przysłówki jest bowiem bardzo ograniczone, ponieważ ich cechy prymarne są określane przez klasę przymiotników.

Niemniej w wyniku różnorodnych przewartościowań kontekstualnych rzeczowniki, podobnie jak i inne klasy wyrazów, zaczęły występować sekundarnie nie w swojej funkcji, co spowodowało, że mogą być determinowane również przez przysłówki, w tym także przysłówki gradualne. Rzeczowniki, które są głównymi komponentami związków, mają tu znaczenie nie przedmiotowe, lecz jakościowe, ilościowe i okolicznościowe (*совсем дитя — prawie dziecko; немного авантюрист — trochę awanturnik*).

Nietypowej łączliwości przysłówków gradualnych z zaimkami (*почти все — prawie wszyscy*), a następnie liczebnikami (wyłącznie głównymi: *почти четыре года — blisko cztery lata*) poświęcone są kolejne dwa rozdziały (5 i 6), natomiast rozdział 7 obejmuje opis łączliwości przysłówków gradualnych z czasownikami. Mimo że zwykle uważa się, iż łączliwość adverbialnych wykładników gradacyjnych z czasownikami jest ograniczona, to materiał badawczy nie potwierdza tej tezy. Autorka przytacza wiele różnych leksemów przysłówkowych oraz bogactwo predykatów czasownikowych, z którymi łączy się przysłówki gradualne (*совсем забыть — zupełnie zapomnieć; почти не знать — prawie nie znać*).

Zakończenie zawiera sumienne zestawienie i uogólnienie wyników analiz cząstkowych. Cenne są również zamieszczone na końcu pracy tabele ilustrujące rozbieżności w leksykonie rosyjsko-polskich przysłówków gradualnych oraz w obrębie związków wyrazowych z tymi przysłówkami.

Bezspornym walorem monografii jest porównawcze zestawienie związków wyrazowych z przysłówkami gradualnymi w języku rosyjskim i polskim. Konfrontatywno-ekwiwalencyjna analiza materiału językowego ukierunkowana jest na głęboko przemyślaną i starannie przeprowadzoną analizę semantyczną, morfologiczną, jak również na wskazanie kategoriałno-systemowych i niekategoriałnych zbieżności i różnic między tekstami, a więc w pewnej mierze i językami. Bardzo bogaty materiał faktograficzny pochodzący z rosyjskich tekstów literackich i ich przekładu na język polski dowodzi, że w większości przypadków ma miejsce pełna odpowiedniość formalno-semantyczna. Zdarza się jednak, że użyte w polskich ekwiwalentnych połączeniach przysłówki gradualne mają inne niż w rosyjskich związkach znaczenie stopnia. Chociaż znaczenie gradacyjne zostało zachowane, to semantyka rosyjskich i polskich związków jest różna. Autorka przedstawia wyniki badań statystycznie, procentowo oraz z wykorzystaniem tabel, stanowiących rodzaj leksykonu rosyjsko-polskich związków wyrazowych z przysłówkami gradualnymi.

Omawiana monografia odpowiadająca aktualnym potrzebom rozwoju językoznawstwa, zwłaszcza konfrontatywnego, jest cennym opracowaniem zarówno w planie teoretycznym, jak i praktycznym. Stanowi doskonałą bazę źródłową dla teoretyków i praktyków interesujących się zagadnieniami gradualności.

Zofia Czapiga

Halina Bartwicka: *Ze studiów konfrontatywno-przekładowych nad językiem polskim i rosyjskim*. Warszawa: Wydawnictwo Takt 2006, 125 s.

Książka Haliny Bartwickiej, znanej m.in. ze współautorstwa *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego z kluczem polsko-rosyjskim* (Warszawa: Wyd. Naukowe PWN 2004) oraz *Wielkiego słownika polsko-rosyjskiego* (Warszawa: Wyd. Naukowe PWN 2005), to zbiór trzynastu szkiców. Niektóre z nich (np. *Analiza semowa jako instrument doboru ekwiwalentów w słowniku dwujęzycznym*) były ogłoszone drukiem wcześniej, ale tu pojawiają się w wersji uzupełnionej i poprawionej. Kilka tekstów zostało opublikowanych po raz pierwszy.

Zawartość zamieszczonych w książce artykułów oscyluje wokół tematów teorii i praktyki leksykografii przekładowej. Trzy pierwsze szkice poświęcone zostały słownikom dwujęzycznym, ich roli w nauce języka obcego i zagadnieniu doboru ekwiwalentów. Autorka zwraca uwagę na

konieczność dokonania korekty w istniejących słownikach polsko-rosyjskich i rosyjsko-polskich, których autorzy stosują „zbyt bogaty szereg synonimów w roli translatu poszczególnych wyrazów hasłowych” (s. 8). Efektem takich działań jest to, że „synonimy języka wyjściowego dobrane są niekonsekwentnie i dość przypadkowo oddzielone od siebie to przecinkami, to średnikami” (s. 8). Swoje spostrzeżenia Halina Bartwicka ilustruje wieloma przykładami, pochodzącymi m.in. z *Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego* Anatola Mirowicza, Ireny Dulewiczowej, Irydy Grek-Pabisowej, Ireny Maryniakowej (Moskwa–Warszawa 1986) i *Podręcznego słownika rosyjsko-polskiego* pod red. Józefa Dworeckiego (Warszawa 1969). Z analizy przeprowadzonej przez autorkę wynika, że często te hasła, w których „w roli translatów występuje dość rozbudowany szereg synonimiczny [...], nie są czytelne, nie odznaczają się przejrzystością i konsekwencją” (s. 9). Przyczyn takiego stanu rzeczy upatruje Bartwicka w tym, że „w opracowaniu słowników dwujęzycznych nierzadko stosuje się metody właściwe dla leksykografii jednojęzycznej” (s. 10). W szkicach znajdziemy także przykłady artykułów hasłowych, które należałoby poprawić — autorka zgłasza tu propozycje stosownych poprawek. Profesor Bartwicka słusznie zwraca uwagę na fakt, że „dążenie do ograniczania odpowiedników przekładowych jest niezmiernie ważnym zadaniem leksykografów dążących do stworzenia słownika nowoczesnego, nieprzeładowanego zbędnym materiałem. Jednak — jak podkreśla — zasada ta nie powinna prowadzić do skrajności” (s. 15).

Należy pamiętać, że słownik dwujęzyczny to przede wszystkim poradnik językowy, ale również „winien być dla czytelnika zwartym i przejrzystym kompendium wiedzy o danym języku obcym” (s. 18). Jednocześnie nie ulega wątpliwości — jak zauważa Bartwicka i trudno się z nią nie zgodzić — że „nie ma potrzeby, aby słownik ogólny rejestrował bierny zasób leksykalny w takim zakresie, jak stosuje się to w słownikach specjalistycznych. Jednak wybór tego rodzaju słownictwa nie może być przypadkowy” (s. 18–19). Autorka zauważa, że „wyznaczenie optymalnego zestawu haseł w wielkim ogólnym słowniku dwujęzycznym należy do bardzo złożonych problemów, z jakimi musi zmierzyć się leksykograf” (s. 19) i próbuje znaleźć odpowiedź na pytanie: jaką część biernego zasobu leksykalnego powinien zawierać słownik dwujęzyczny?

Autorka szkiców: *Analiza semowa jako instrument doboru ekwiwalentów w słowniku dwujęzycznym*, *Archaizmy a leksykografia dwujęzyczna (na przykładzie słowników rosyjsko-polskich)* i *К проблеме культурно-коннотированной лексики в двуязычных словарях (на материале русско-польских словарей)* wskazuje niedociągnięcia, proponuje rozwiązania, a przy tym, jak sama mówi: „zdając sobie sprawę, że nawet największy słownik przekładowy nie może objąć całego słownictwa literatury pięknej, jednak właśnie leksyka przestarzała sprawia tłumaczom tyle trudności, że z pewnością warto zarejestrować ją w wielkim słowniku rosyjsko-polskim w większym zakresie” (s. 25).

Szkic czwarty, zatytułowany *Несколько слов о внеязыковых аспектах перевода* można potraktować jak wstęp do dalszych tekstów poświęconych przekładowi. W swoich rozważaniach Autorka zwraca szczególną uwagę na „необходимость учёта культурных различий языковых коллективов при переводе текстов, в которых выступают слова, требующие поясняющего контекста или комментария” (s. 35). Na przykładach pokazuje błędy, które są udziałem niejednego tłumacza (np. народный артист — artysta ludowy, коммуналка — mieszkaniec wielorodzinne), wynikające m.in. z niezajomości kultury, ideologii, realiów kraju, na którego język tłumaczony jest tekst. Postuluje, aby „в поисках [...] оптимальных приёмов перевода [...] постоянно обращаться к реальным ситуациям, окружающим истинное содержание слов с культурной коннотацией. К сфере переводческой компетентности, разумеется, обязательно следует отнести элементы двух соприкасающихся культур” (s. 39).

Cztery kolejne szkice poświęca autorka problemom przekładu i ekwiwalencji przekładowej. Znajdziemy tu „obrazy множества”, „fajnego faceta” i „хорошего мужика” czy też „siermiężną rzeczywistość”. Zwraca uwagę bogaty materiał językowy i rzetelna analiza przykładów. Autorka nie tylko porównuje istniejące już tłumaczenia, ale daje również swoje propozycje przekładowe.

Zauważa, że „zarówno w polszczyźnie, jak i w ruszczyźnie potocznej uaktywniły się pewne wyrazy, zaczęły funkcjonować nowe połączenia wyrazowe. Ich użycie w nowych kontekstach pozwala wyodrębnić niezarejestrowane dotąd odcienie znaczeniowe” (s. 5).

Szkice 9. i 10. to studium metafory „zwierzęcej” i „kulinarnej”. Autorka systematyzuje, analizuje, pokazuje, co jest podstawą metaforyzacji rzeczowników w języku rosyjskim i polskim. Można by się zastanowić, czy nie warto byłoby w artykule *Metafory „zwierzęce” w języku polskim i rosyjskim* wprowadzić więcej przykładów z literatury, które pokazywałyby użycie metafor w określonych sytuacjach i kontekstach. Natomiast „spojrzenie konfrontatywne na metafory ‘kulinarne’ pozwala odnotować, że ich odpowiedniości przekładowe tylko w niedużej części stanowią słownictwo z tego samego kręgu tematycznego, np. **квашня** klucha, **окрошка** groch z kapustą, **плюшка** i **пышка** bułeczka, **каша** kasza, **налеśник** (*o nakryciu głowy*) блин, **смаżyć się** (*na słońcu*) жариться, **высмаżyć** сострипать. Pozostałe, choć mają ekwiwalenty na ogół adekwatne pod względem zabarwienia ekspresywnego i emocjonalnego, to jednak należą do innego pola znaczeniowego i przywołują inne skojarzenia” (s. 86).

Materiał szkicu *Peryfraza w języku rosyjskim i polskim* wyekscerpowany został głównie z gazet i czasopism, ale też z audycji radiowych i telewizyjnych. Przegląd peryfaz pozwolił autorce na sformułowanie uwagi „o pewnej seryjności występowania wyrazów w tworzeniu peryfaz. Bardzo przydatne do tego celu okazują się nazwy-symboli, nazwy-obrazy, słowa pojemne, nadające się do uogólnień, wywołujące skojarzenia wizualne, np. *król, anioł, złoto, mekka*, a także przymiotniki oznaczające kolor” (s. 94).

W kolejnym szkicu Bartwicka przekonuje, jak barwną i wyrazistą grupę leksyki stanowią przymiotniki potoczne. Wyodrębnia dwie grupy: „do pierwszej należą przymiotniki, których ekspresywność zawarta jest w samej podstawie słowotwórczej, do drugiej zaś leksemy z formalnie wyrażoną ekspresywnością poprzez budowę słowotwórczą czy powtórzenie wyrazu” (s. 98). Autorka zwraca uwagę na fakt, że wśród tzw. potocznych dominują wyrazy wartościujące, co jest dość zrozumiałe w kontekście tego, że w swobodnej, spontanicznej wypowiedzi najczęściej dokonujemy oceny przedmiotu obserwacji, a niekoniecznie jego charakterystyki. Znajdujemy w tym artykule sporo przymiotników, co pozwala zobaczyć ich różnorodność. Zabrakło jednak przykładów funkcjonowania pierwszej z grup w tekście. Pojawiają się one dopiero przy okazji omawiania drugiej grupy, tj. leksemów z formalnie wyrażoną ekspresywnością.

Na końcu tomu umieszczony został tekst *Słownictwo potoczne w małych słownikach polsko-rosyjskich*, w którym znajdujemy m.in. uporządkowane istniejące już definicje „słownictwa potocznego”, a także nową — sformułowaną przez autorkę. Słownictwo potoczne występujące w słownikach dwujęzycznych zostało tu omówione z podziałem na rzeczowniki, przymiotniki, czasowniki oraz związki frazeologiczne. Część pierwsza artykułu zawiera charakterystykę doboru haseł w słownikach, część druga — właściwy komentarz. Autorka zwraca uwagę na fakt, że „w omawianych słownikach występuje jednak spora seria pozycji słownikowych wymagających rewizji i odpowiedniego ulepszenia — zarówno w zakresie odpowiedniości przekładowych, jak i w kwestii budowy haseł” (s. 116). Po czym proponuje konkretne rodzaje poprawek, ponieważ sposoby prezentacji leksyki potocznej wymagają jeszcze — według autorki — ciągłych uzupełnień.

Pozostaje mieć nadzieję, że postulaty wysunięte przez autorkę omawianego zbioru zostaną uwzględnione przez autorów słowników, a same szkice będą wstępem do „poszukiwania i ustalania nowych odpowiedniości przekładowych języka polskiego i rosyjskiego” (s. 5) nie tylko przez Halinę Bartwicką, ale również innych, którzy zajmują się leksykografią przekładową.